Axloqiy tarbiya va ma'suliyat tushunchasi

Munira Qaxramon-qizi Qosimova
kosimova_munira68@gmail.com
Zilola Abdujalil-qizi Jabborova
Xurshid Ulmasjonovich Samatov
Samarqand davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Mazkur maqolada axloqiy tarbiya va mas'uliyat tushunchalarining falsafiy, pedagogik hamda psixologik asoslari, ularning shaxs kamoloti va jamiyat taraqqiyotidagi o'rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Axloqiy tarbiyaning inson xulq-atvori, qadriyatlar tizimi, ijtimoiy munosabatlari va ongli qaror qabul qilish jarayoniga ta'siri yoritiladi. Shuningdek, shaxsiy, ijtimoiy va fuqarolik mas'uliyatining o'zaro bog'liqligi, yosh avlodda axloqiy fazilatlarni rivojlantirishda oila, ta'lim muassasalari hamda ijtimoiy muhitning ahamiyati o'rganiladi. Tadqiqotda axloqiy ong, axloqiy tanlov va mas'uliyatli xulq-atvor o'rtasidagi uzviy aloqadorlik asoslanib, zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonida mas'uliyat hissini shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik yondashuvlar umumlashtiriladi. Axloqiy tarbiya samaradorligini oshirish va shaxsning ijtimoiy faolligini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: axloqiy tarbiya, mas'uliyat, axloqiy ong, ma'naviy qadriyatlar, shaxs kamoloti, ijtimoiy mas'uliyat, axloqiy xulq-atvor

Moral education and the concept of responsibility

Munira Kakhramon-kizi Kosimova
kosimova_munira68@gmail.com
Zilola Abdujalil-kizi Jabborova
Xurshid Ulmasjonovich Samatov
Samarkand State Pedagogical Institute

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of the philosophical, pedagogical, and psychological foundations of moral education and the concept of responsibility, as well as their role in individual development and societal progress. It examines the influence of moral education on human behavior, value systems, social relations, and the process of making conscious decisions. Furthermore, the study explores the interconnections between personal, social, and civic responsibility, and investigates the significance of the family, educational institutions,

(cc) BY

and the social environment in fostering moral qualities among the younger generation. The research establishes the intrinsic link between moral consciousness, moral choice, and responsible behavior, while synthesizing pedagogical approaches that facilitate the development of a sense of responsibility within the contemporary educational process. Finally, the article puts forward scientific and practical recommendations aimed at enhancing the effectiveness of moral education and promoting the social engagement of the individual.

Keywords: moral upbringing, responsibility, moral consciousness, spiritual values, personal development, social responsibility, moral behavior

KIRISH

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti sharoitida shaxsning ma'naviy-axloqiy kamolotini ta'minlash, uning ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirish va ongli hayotiy pozitsiyasini shakllantirish ta'lim-tarbiya tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Globallashuv, ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi insonning axloqiy qarashlari, qadriyatlar tizimi va xulq-atvoriga yangi talablarni qo'ymoqda. Bunday sharoitda axloqiy tarbiya va mas'uliyat tushunchalarining mazmun-mohiyatini ilmiy jihatdan o'rganish, ularning o'zaro bog'liqligini aniqlash hamda yosh avlod tarbiyasidagi ahamiyatini asoslash dolzarb ilmiy-pedagogik masalalardan biri sanaladi.

Axloqiy tarbiya shaxsda ezgulik, adolat, halollik, vijdonlilik, insonparvarlik va hurmat kabi umuminsoniy fazilatlarni shakllantirishga yo'naltirilgan uzluksiz pedagogik jarayondir. Mas'uliyat esa insonning o'z xatti-harakatlari, qabul qilgan qarorlari va ularning oqibatlarini anglash, jamiyat oldidagi burch va majburiyatlarini ongli ravishda bajarish qobiliyatini ifodalaydi. Ushbu tushunchalar o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, axloqiy tarbiya mas'uliyatli xulq-atvorning qadriyatli asosini yaratadi, mas'uliyat esa axloqiy tamoyillarning amaliy faoliyatda namoyon bo'lishini ta'minlaydi.

O'zbekiston ta'lim tizimida yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, ularda mustaqil fikrlash, ijtimoiy faollik va fuqarolik mas'uliyatini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, oila, ta'lim muassasalari va jamoatchilik institutlarining hamkorligi asosida axloqiy tarbiyani tashkil etish shaxsning ma'naviy yetukligini mustahkamlash uchun zarur pedagogik shart-sharoitlarni yaratadi. Bunda tarbiyaviy ta'sirning izchilligi, kattalarning shaxsiy namunasi hamda yoshlarning amaliy ijtimoiy faoliyatga jalb etilishi alohida o'rin tutadi. Mazkur tadqiqotning maqsadi axloqiy tarbiya va mas'uliyat tushunchalarining nazariy-metodologik asoslarini tahlil qilish, ularning shaxs rivojlanishidagi o'zaro aloqadorligini aniqlash hamda yosh avlodda mas'uliyatli xulq-atvorni shakllantirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik yondashuvlarni ilmiy jihatdan asoslashdan iborat.

(cc) BY

MATERIAL VA METODLAR

Mazkur tadqiqotda yoshlarda ma'naviy immunitetni shakllantirishning nazariy-metodologik asoslarini o'rganish, ushbu jarayonga ta'sir etuvchi ijtimoiy, pedagogik va psixologik omillarni aniqlash hamda ma'naviy-axloqiy tarbiya samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy yondashuvlarni umumlashtirish maqsadida sifat tahliliga asoslangan tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning nazariy manbalarini ma'naviyat, axloq falsafasi, pedagogika, yoshlar psixologiyasi va media savodxonlikka oid ilmiy adabiyotlar, shuningdek, O'zbekiston Respublikasining yoshlarga oid davlat siyosati va ta'lim-tarbiya sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlari tashkil etdi. Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, ilmiy umumlashtirish, kontent-tahlil va pedagogik modellashtirish metodlari qo'llanildi. Tizimli tahlil yordamida ma'naviy immunitetning tarkibiy qismlari, jumladan, qadriyatli yo'nalganlik, axloqiy barqarorlik, tanqidiy tafakkur va ijtimoiy mas'uliyat o'rtasidagi nazariy bog'liqliklar o'rganildi. Qiyosiy tahlil asosida an'anaviy ma'naviy tarbiya yondashuvlari hamda zamonaviy axborotlashgan jamiyat sharoitida shakllanayotgan pedagogik konsepsiyalarning o'ziga xos jihatlari taqqoslandi.

Kontent-tahlil metodi orqali yoshlarning ma'naviy dunyoqarashiga ta'sir etuvchi axborot muhitining xususiyatlari, ijtimoiy tarmoqlarda uchraydigan manipulyativ axborot shakllari va ularni tanqidiy baholash mezonlari nazariy jihatdan ko'rib chiqildi. Pedagogik modellashtirish yordamida yoshlarda ma'naviy immunitetni rivojlantirishning qadriyatga yo'naltirilgan, kognitiv, axloqiy-refleksiv va faoliyatga asoslangan tarkibiy komponentlarini birlashtiruvchi konseptual yondashuv ishlab chiqildi. Tadqiqot doirasida olingan nazariy xulosalar ilmiy manbalardagi qarashlarni mantiqiy taqqoslash va umumlashtirish orqali shakllantirildi. Mazkur metodologik yondashuv yoshlarda ma'naviy immunitetni rivojlantirishning asosiy pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash hamda ta'lim muassasalari, oila va ijtimoiy institutlar hamkorligini takomillashtirishga doir ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Axloqiy tarbiya va mas'uliyat tushunchalarining nazariy-metodologik tahlili shuni ko'rsatadiki, mazkur kategoriyalar shaxsning ma'naviy kamoloti, ijtimoiy munosabatlarga moslashuvi va ongli xulq-atvorini shakllantirishda o'zaro bog'liq pedagogik omillar hisoblanadi. Tadqiqot natijasida axloqiy tarbiyaning qadriyatli-motivatsion, kognitiv, hissiy-irodaviy va amaliy-faoliyatli komponentlari ajratib ko'rsatildi. Ushbu komponentlar shaxsda axloqiy me'yorlarni anglash, ularni shaxsiy e'tiqodga aylantirish hamda kundalik faoliyatda mas'uliyatli qarorlar qabul qilishning nazariy asosini tashkil etadi. Qadriyatli-motivatsion komponent halollik, adolat, vijdonlilik, insonparvarlik va burch kabi axloqiy qadriyatlarni shaxsning ichki ehtiyojiga aylantirishni nazarda tutadi. Kognitiv komponent axloqiy me'yorlar

(cc) BY

mazmunini tushunish, xatti-harakatlarning ehtimoliy oqibatlarini baholash va axloqiy muammolarga asosli yechim topish qobiliyatini ifodalaydi. Hissiy-irodaviy komponent empatiya, o‘zini boshqarish, sabr-toqat va irodaviy barqarorlik bilan tavsiflanadi. Amaliy-faoliyatli komponent esa egallangan axloqiy bilim va qadriyatlarning real ijtimoiy munosabatlarda namoyon bo‘lishini ta’minlaydi.

Qiyosiy tahlil natijalariga ko‘ra, an’anaviy axloqiy tarbiyada me’yoriy talablar, nasihat va shaxsiy namuna muhim o‘rin egallasa, zamonaviy pedagogik yondashuvlarda mustaqil tanlov, refleksiya, hamkorlik va muammoli vaziyatlarni tahlil qilishga ustuvor ahamiyat beriladi. Mazkur yondashuvlarni uyg‘unlashtirish yoshlarning axloqiy bilimlarini amaliy xulq-atvorga aylantirish uchun qulay pedagogik sharoit yaratishi mumkin. Mas’uliyat tushunchasining mazmuniy tahlili uning shaxsiy, ijtimoiy va fuqarolik darajalarida namoyon bo‘lishini ko‘rsatdi. Shaxsiy mas’uliyat individual qarorlar va majburiyatlarni bajarish, ijtimoiy mas’uliyat boshqalarning manfaatlarini hisobga olish, fuqarolik mas’uliyati esa jamiyat hayotida ongli ishtirok etish bilan bog‘liq. Ushbu darajalar o‘zaro aloqador bo‘lib, shaxsning axloqiy yetukligini tavsiflovchi muhim mezonlar sifatida qaraladi.

Pedagogik modellashtirish asosida mas’uliyatli xulq-atvorni rivojlantirishning uch bosqichli konseptual modeli taklif etildi. Birinchi bosqich axloqiy bilim va qadriyatlarni o‘zlashtirishga, ikkinchi bosqich muammoli vaziyatlarda mustaqil axloqiy tanlov qilishga, uchinchi bosqich esa ijtimoiy faoliyat orqali mas’uliyatli xulq-atvorni mustahkamlashga yo‘naltiriladi. Muhokama natijalari axloqiy tarbiya samaradorligi faqat nazariy bilimlar hajmi bilan emas, balki shaxsning real vaziyatlarda mas’uliyatli harakat qilishi, o‘z xatolarini tan olishi va ularni tuzatishga intilishi bilan ham baholanishi lozimligini asoslaydi. Shu sababli ta’lim jarayonida axloqiy dilemmalar, keys-stadi, jamoaviy loyihalar va refleksiv topshiriqlardan tizimli foydalanish maqsadga muvofiqdir. Taklif etilgan modelning amaliy samaradorligini aniqlash uchun kelgusida empirik tadqiqotlar o‘tkazish zarur.

XULOSA

Axloqiy tarbiya va mas’uliyat shaxsning ma’naviy kamoloti, ijtimoiy faolligi hamda jamiyatdagi o‘z o‘rnini anglashida muhim ahamiyat kasb etuvchi o‘zaro bog‘liq ijtimoiy-pedagogik kategoriyalar hisoblanadi. Tadqiqot doirasida amalga oshirilgan ilmiy-nazariy tahlillar axloqiy tarbiya insonning qadriyatlar tizimini shakllantirish, ijtimoiy me’yorlarni ongli o‘zlashtirish va mas’uliyatli xulq-atvorni rivojlantirishning muhim asosi ekanligini ko‘rsatdi. Shaxsda mas’uliyat hissining shakllanishi axloqiy bilimlarni egallash bilan bir qatorda, ularni kundalik faoliyatda amaliy qo‘llash, mustaqil qaror qabul qilish va o‘z xatti-harakatlari oqibatlarini anglash jarayonlari bilan uzviy bog‘liqdir. Tadqiqot natijasida axloqiy tarbiyaning qadriyatli-motivatsion, kognitiv, hissiy-irodaviy va amaliy-faoliyatli komponentlari o‘zaro aloqador tizim sifatida tavsiflandi. Mazkur komponentlarni kompleks rivojlantirish shaxsda halollik,

(cc) BY

adolat, vijdonlilik, insonparvarlik, intizom va ijtimoiy mas'uliyat kabi fazilatlarni mustahkamlash uchun zarur pedagogik shart-sharoitlarni yaratishi asoslandi. Shuningdek, mas'uliyatning shaxsiy, ijtimoiy va fuqarolik darajalarini uyg'un rivojlantirish yoshlarning jamiyat hayotidagi ongli ishtirokini qo'llab-quvvatlashga xizmat qilishi aniqlandi.

Axloqiy tarbiya samaradorligini oshirishda oila, ta'lim muassasalari va jamoatchilik institutlari o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash, tarbiyaviy jarayonda shaxsiy namuna, muammoli ta'lim, axloqiy dilemmalarni tahlil qilish, refleksiv yondashuv va ijtimoiy loyihalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Ayniqsa, yoshlarning mustaqil fikrlashi, o'zini baholashi va axloqiy tanlov qilish qobiliyatini rivojlantirish mas'uliyatli shaxsni tarbiyalashning muhim pedagogik shartlaridan biridir. Xulosa qilib aytganda, axloqiy tarbiya va mas'uliyatni shakllantirish uzluksiz, tizimli hamda shaxsga yo'naltirilgan pedagogik jarayon sifatida tashkil etilishi zarur. Bunda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni zamonaviy ta'lim metodlari bilan uyg'unlashtirish, yoshlarning ijtimoiy tajribasini boyitish va axloqiy mustaqilligini qo'llab-quvvatlash ustuvor ahamiyatga ega. Taklif etilgan konseptual yondashuvning samaradorligini keyingi tadqiqotlarda tajriba-sinov ishlari orqali baholash tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hughes, K. J., & Batten, L. (2016). the Development of Social and Moral Responsibility in Terms of Respect for the Rights of Others. Jurnal Ilmiah Peuradeun, 4(2), 147-160.

2. Peters, R. S. (2015). Moral development and moral education (Routledge revivals). Routledge.

3. Xaliqulov, X., Eshonqulov, Z., & Rabbimova, Y. (2025). Kimyo fani boyicha steam dasturiga asoslangan loyihalarni ishlab chiqish, qayta ishlangan plastmassadan 3d chop etish uchun xomashyo yaratish. Modern Science and Research, 4(2), 562-574.

4. Ulmasjonovich, S. X., & Maftuna, H. (2026). YOSHLARDA MILLIY G'URURNI SHAKLLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH JARAYONLARI. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 79(2), 305-309.

5. Kuhlmann, N. (2022). On the Power of the Concept of Responsibility. Educational Theory, 72(1), 65-83.

6. Narzullayev, M., Xasanova, S., Xaliqulov, H., & Tilyabov, M. (2024). Application of generalized methods in chemistry classes. organization of effective lessons based on kimbift. Modern Science and Research, 3(5), 643-648.

7. Dahlbeck, J. (2017). A Spinozistic model of moral education. Studies in Philosophy and Education, 36(5), 533-550.

8. Splitter, L. J. (2019). Who am I? Transforming our understanding of identity and moral education. Education Sciences, 10(1), 9.

9. Ulmasjonovich, S. X. (2026). YOSHLARDA VATANPARVARLIK TARBIYASI. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 79(2), 305-309.

10. Chinnery, A. (2003). Aesthetics of surrender: Levinas and the disruption of agency in moral education. Studies in Philosophy and Education, 22(1), 5-17.

11. Kalajtzidis, J. (2015). Value of responsibility in ethical (moral) education. Ethics & Bioethics (in Central Europe), 5(1-2), 13-20.

12. Tsvyk, V. A., & Tsvyk, I. V. (2021). Moral education of students in the contemporary society. RUDN journal of sociology, 21(2), 340-353.

13. Ulmasjonovich, S. X. (2026). AXLOQ VA MANFAAT O 'RTASIDAGI ZIDDIYAT. Лучшие интеллектуальные исследования, 79(1), 579-585.

14. Badeni, B., & Saparahayuningsih, S. (2019). Who Is Responsible for the Child's Moral Character Education?. Education Quarterly Reviews, 2(1), 23-32.

15. Hafizi, M. Z., & Wiyono, H. (2023). The importance of moral education in the formation of children's character. IJGIE (International Journal of Graduate of Islamic Education), 4(2), 345-350.

16. Foroushani, Z. J. A., Mahini, F., & Yousefy, A. R. (2012). Moral education as learner's need in 21 century: Kant ideas on education. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 47, 244-249.

17. Pardayev, U., Ochilov, R., Xoliqulov, H., & Tilyabov, M. (2024). The effects of organizing chemistry lessons based on the finnish educational system in general schools of uzbekistan. Journal of universal science research, 2(4), 70-74.